

Békés erőszak?

Interjú Camara érsekkel

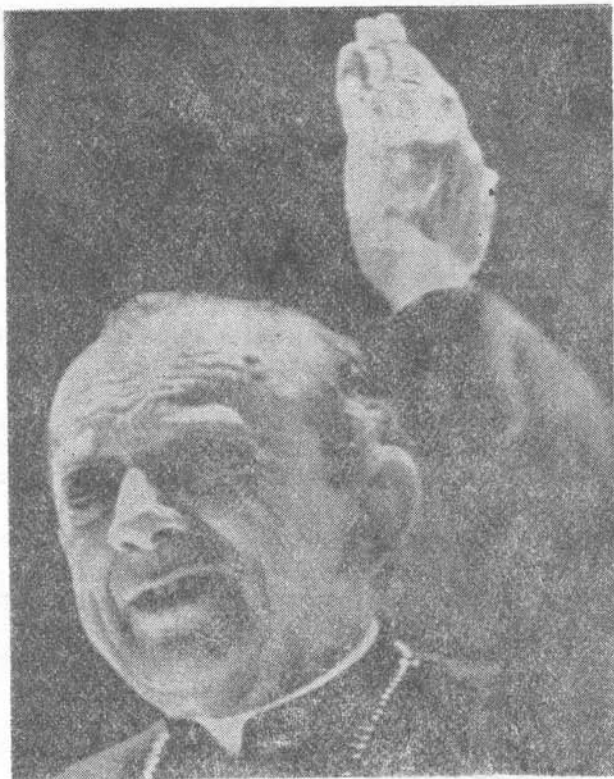
Dom Helder Camara a braziliai Recife és Olinda állam érseke, a „vörös érsek“, akit „a harmadik világ vatikáni ügyvédjé“-nek is titulálnak, (Lumea, 1970, 35.) Európában sem ismeretlen: a bogotai eucharisticus kongresszuson elhangzott beszéde, amelyben drámai erővel ecsetelte a hazájában uralkodó nyomor és erőszak sötét színeit — aktív állásfoglalásra szólítva fel az Egyházat — ismertté tette nevét szerte a világon.

„Visszatérünk a katakombákba, ha szükséges, de többé nem hallgathatjuk el az igazságot“ — mondta. Camara nem óhajt elszakadni a hivatalos egyháztól, de úgy véli, annak részt kell vállalnia a társadalmi igazságért vívott harcban. Dom Helder, a Martin Luther King-díj kitüntetettje elveti az erőszakot mint eszközt a társadalmi méltányosságért folytatott küzdelemben, de szerinte az egyház nem ítélné el azokat, akik Latin-Amerikában a politikai harcban az elnyomók ellen erőszakhoz folyamodnak. „Az egyháznak kötelessége, hogy kompromittálja magát“ — hangzik az érsek paradoxális tétele.

A *L'Express*nek (988.) adott interjúból — amelyből a következő szemelvényeket válogattuk — kitűnik Dom Helder kétségtelen személyes bátorsága, s kiválógnak a társadalmi igazság vélt megvalósítási módjáról, a „békés erőszakról“ vallott nézetei. A forradalmi erőket ugyan nem ítéli el, de elvi közösséget velük mégsem vállalhat.

— Ön azok közé a híres emberek közé tartozik, akiknek az életrajzát nem ismeri a nagyközönség. Ki ön, Dom Helder Camara, kik voltak a szülei?

— Azt hiszi, hogy nem ismerik az életemet. Hát ez nem éppen így van. Már megírták az életrajzomat. Persze, nem magam írtam meg. Nem is szeretnék beszélni magamról, s azt hiszem, mindig nevetséges, ha valakinek már életében életrajza van. Utána, az egészen más... 1909-ben születtem, Brazília északkeleti részén, Fortaleza-ban, Ceara államban. Aszályos, nagyon szegény vidék ez. Apám kereskedelmi alkalmazott volt, de ráérő perceiben újságíróskodott, s időnként színbírálatokat közölt a helyi lapban. Anyám egy állami iskola tanítónője volt. Akkoriban az

államnak még nem volt túl sok ingatlana, s így nagy épületeket bérelt; ezekben néhány helyiséget fenntartottak az iskolának. Így történt aztán, hogy én egy világi iskolában láttam meg a napvilágot.

— *Ami nyomot is hagyott...*

— Valóban, édesanyám volt az én első tanítónóm. Később egy magániskolában tanultam, s innen egyenesen a fortalezai papi szemináriumba kerültem.

Világszemléletem annak idején jórészt tanáraink gondolkodásmódját tükrözte. Akkoriban filozófiából a skolasztikát tanították, teológiából az eretnekségeket, ahogyan a századok során jelentkeztek. Társadalmi kérdésekről nem esett szó. A szeminárium könyvtárában alig volt ilyen kérdéseket tárgyaló könyv... A harmincas években pedig megújulási folyamat indult a katolicizmuson belül Brazíliában, szinte maurassi*, nacionalista, hivatásrendi, fasiszta vonalon. Mindez Jackson de Figueiredo író személyisége körül kristályosodott ki. Miután Leme kardinális katolikussá keresztelte, Figueiredo egy még ma is megjelenő, igen jellemző című folyóiratot alapított: *A Rendet*. Az író — néhány hónappal pappá szentelésem előtt — 1931-ben vízbe fulladt. Kapcsolatba kerültem egyik tanítványával, Alceu de Amorozo Lima-val: ez utóbbi kérésére megkerestem néhány fiatal hadnagyot, és velük kezdtem dolgozni.

— *Velük dolgozott? Hogyan?*

— Amikor — huszonkét éves koromban — pappá szenteltek, püspököm megbízásából munkásokkal és értelmiségiekkel foglalkoztam. Tisztára Salazar felfogásában. Úgy véltük, legalábbis az én véleményem ez volt annak idején, hogy a világ a jobb- és a baloldal, a faszizmus és a kommunizmus összecsapása felé halad.

— *S a kettő közül ön a fasizmust választotta?*

— Igen, a jobboldal mellé álltam. Egy szép napon egy brazil Sao Paulóban elindította az Integralista Akciót; a „zöldingesek“ szervezete volt ez, Mussolini feketeingesének a mintájára. A mozgalom vezetője összeköttetésbe lépett velünk, cearaiakkal, és felkért, hogy vállaljam el a cearai szervezet tanulmányi titkári tisztjét. Megkérdeztem püspökömet, hogy elfogadhatom-e az ajánlatot. Előbb habozott. Aztán gondosan áttanulmányozta az általam hozott aktacsomót, s úgy vélte, hogy az egész úgy kissé zavaros.

Néhány napi tünődés után azonban döntött: be kell lépnem, ott kell lennem, ahol a fiatalság és a munkások vannak; de ki kell lépnem, ha a mozgalom elfogadhatatlan útra térne. Így váltam a braziliai Integralista Akció titkárává Ceara államban.

Akkoriban nagy politikai felfordulás volt Brazíliában: előbb diktatúra, majd alkotmányozó gyűlés. Leme kardinális akarata szerint az egyháznak mindenütt jelen kellett lennie, de valahogy úgy, hogy azért ne legyen részese a politikai cselekvésnek. Magasztos elgondolásai voltak arról, amit keresztényi alapelveknek nevezett. Minden párt választásra jelentkező jelöltjének feltette a kérdést: elfogadja-e ezeket az alapelveket. Közzétette azok listáját, akik elfogadták, s őket a továbbiakban az egyház támogatta. Ám az én fortalezai püspököm gyakorlatiasabb gondolkodású volt: készített egy Cearában érvényes választási listát, s megkért, propagáljam a névsort az állam egész területén. Így is tettem. S a jelölteket mind megválasztották. Választás után a propagandistájának nagyon hálás kormányzó engedélyt kért püspökünktől, hogy kinevezhessen a cearai nevelésügy élére. Huszonnégy éves voltam akkor.

---

* *Charles Maurass francia jobboldali, fajvédő politikus, a német megszállókkal működött együtt.*

Megegyeztünk a kormányzóval: egyikünk sem lesz túlságosan szektás. Ám ő hamar felrúgta az egyezséget: tíz hónap után már mindenkinek ő akart nevelés-politikai utasításokat adni. Éppen akkoriban kaptam meg Laurenço Filho, a Rio de Janeiro-i nevelésügyi felelős ajánlatát. Azonnal elfogadtam. „Ez Isten keze” — mondotta püspököm: nem akarta látni, hogyan hadakozom Ceara kormányzója ellen, akit ő választatott meg. S elmentem Rióba.

— *Hányban?*

— 1936-ban, huszonhét éves koromban. Addig csupán egyetlenegyszer hagytam el Fortaleza-t, hogy Rióban részt vehessek az első katolikus nevelésügyi kongresszuson. Nagyon gyökeret vertem én Cearában, nem gondoltam arra, hogy valaha eltávozzom. Közbejött édesanyám halála, otthagytam idős apámat és testvéreimet. Miután Rióba érkeztem, Leme kardinális Ceara püspökével ellentétben felkért, hogy lépjek ki az Integralista Akcióból, és szakítsak a politikával. Különösebb lelki problémák nélkül tehettem eleget kérésének, mert kezdtek kételyeim támadni a náciizmus, a fasizmus térhódítását illetően. Bizonyos idő elteltével Leme arra a meggyőződésre jutott, hogy az integralista mozgalom talán mégis hatalomra kerülhet, megbízott hát: töltssem be a rendkívüli tanácsos szerepét a mozgalom vezetője, Plinio Salgado mellett.

— *Ha azt mondták önnek: utasítsa vissza, visszautasította. Ha azt tanácsolták: fogadja el, elfogadta...*

— Valóban, akkor még nem találtam rá a magam útjára, mert bizony képzettségem nagyon hiányos volt. Egyébként mindennek hamarosan véget vetett Vargas államcsínyje 1937-ben. Az integralista mozgalmat betiltották, nem is bírta volna ki a vereséget. Az Integralista Akció csődje számomra jó alkalom volt, hogy mérleget készítek, átgondoljam a világ gondjait. Felfedeztem, hogy a világ nem is olyan szimpla, nem osztható egyszerűen jobboldalira meg baloldalira.

— *Nem bánta meg integralista próbálkozásait?*

— Nem. Sohasem sajnáltam ezt az időszakot. Sohasem sajnállok semmit, amit egyszer tettem. Minden tapasztalat gazdagít. Könnyebben érthetőek így mások tévedései is. Ma is találkozom olyan püspökökkel, írókkal, politikusokkal, akik ugyanolyan manicheus módon látják a világot, mint én 1936—1937-ben. Nagyon jól megértem őket.

— *Az ön világszemlélete nem egy csapásra lendült át. Hogyan változott meg ön?*

— A sokk, az integralista párt betiltása ahelyett, hogy letört volna, alkalom volt a kérdések felülvizsgálatára.

— *Hogyan?*

— A világ fejlődését figyelve. Természetesen nem akarom azt állítani, hogy a folyamat egyik napról a másikra ment végbe. De az idő tájt két jó barátom, Santiago Dantos — aki maga is integralista volt — s Jehova Mortar már elindította „szívzaggató önvizsgálatát”. Amit aztán hármásban folytattunk. S rájöttünk: ha végül az integralizmus mégis hatalomra jut, hát első áldozatai éppen mi lettünk volna.

— *Annak idején már tudatában volt a társadalmi problémáknak?*

— Nem. Meg kell mondanom, hogy Cearában ismertem meg a szegénységet, a szárazságot. Rióban megláttam a külvárosok nyomorát. Addig inkább paternalista nézeteket vallottam. Hiszen tudja: az egyháznak segítenie kell a szegényeket. Nem volt még személyes nézetem az igazságról, az emberiség haladásáról. Ma már nem tudnám megmondani, tulajdonképpen melyik esztendőben változott meg a világról alkotott felfogásom.

Egy szép napon, igazán nem tudom, hányban, Jaime Camara, azaz Dom Jaime kardinális rádöbbsent, hogy mi ketten már nem egyazon hullámhosszon gondolkozunk. Nem vált féltékennyé, amikor felmérte, hogy a nép, a fiatalság támogat; inkább atyailag féltett, nehogy a dicsőség a fejembe szálljon. Én aztán mindent egy lapra tettem fel. Szent Vencel centenáriumán történt. Az ünnepi misét Dom Jaime kardinális celebrálta, s engem jelölt ki a prédikációra. Akkor már érsek voltam. Úgy éreztem, elérkezett a nagy nap, itt az ideje, hogy megismerje vallásos gondolkozásom fejlődését.

— *Mikor? A háború előtt vagy után?*

— Utána. 1960 körül. 1952-ben szenteltek püspökké. S ez jóval utána volt. Az 1955-ös eucharisticus kongresszus után. Fejlődésem befejeződött. Úgy éreztem, ki kell használnom a kínálózó alkalmat. Felléptem a zsúfolt candelariai templom székére, s így szóltam: „Felebarátaim! Szent Vencel emlékének megünneplésére sereglettünk egybe. Mit tehetünk nagyobb dicsőségére? Felebarátaim, testvéreim, leginkább úgy fejezhetjük ki tiszteletünket, ha feltesszük magunknak a kérdést: vajon mit művelne ő, ha a mai világban élne? A maga idejében mindent elkövetett a szegényekért, mindent, amit értelme és szeretete sugallt.“ S így fejeztem be: „A könyörületesség apostola ma igyekezne igazságot tenni!“

— *Ez ugye egyike nevezetes beszédeinek?*

— Hát nem éppen. Ez a beszéd azonban életem egyik fordulóját jelzi. Egy lassú fejlődés végső állomása.

— *Ez a fejlődés csaknem húsz évig tartott, ugyebár?*

— Talán olyan könnyű volna megváltoztatni belső struktúránkat? Engem semmi más nem befolyásolt, csak a világ menete és az eszmék haladása. Az elvek, amelyeket megkísérek hirdetni, nem zseniálisak, nem felforgató jellegűek, de mindenki eszméi. Nem tudom, vajon a gazdasági elmaradottság tudatosodása vagy a riói felső tízezer életmódjának a megismerése döbbsentett rá arra a felismerésre, hogy a paternalizmus, a könyörületesség, a hajléktalanok beköltöztetése nem oldja meg az alapvető kérdést: az emberek megkövetelik az igazságot. S mi ketten megértettük, hogy a problémák nemcsak az egyedek szintjén, nemcsak csoportok szintjén merülnek fel: világméretekben kell igazságot szolgáltatni. Hogy vannak munkáltatók, akik igazságtalanok munkásaikkal. Csoportok, amelyek erővel érvényesítik akaratukat. S hogy távolság van, mégpedig növekvő távolság néhány fejlett és néhány fejlődésben elmaradt ország között. Don Jaime kardinális hamarosan hivatott. Szent Pál és Barnabás példáját idézte. Mindkettő szent — mondotta —, ám különböző utakat választva jutottak el a szentséghez. Így történt, hogy elváltunk, s én távoztam Rióból.

— *Őn szerint a jótékonyág nem elegendő, s mégis egykor jótékonyági rendezvényeket patronált.*

— Nincs ebben semmi ellentmondás. Recifében most is patronálok ilyen rendezvényeket. Ha megkíséreljük az emberi haladást — nem pedig jótékonyágot mindenáron —, akkor is felfedezzük, hogy a néptömegek sorában vannak és lesznek olyanok, akik soha nem engedhetik meg maguknak a haladást. Harcba állunk, s vannak sebesülteink. Nincs jogunk elveszíteni a háborút csak azért, hogy a sebesülteket ápoljuk. De ha a harc folytatása közben időnk marad a sebesültekre, viseljük gondjukat.

Ha azt kérdi, hogyan osztom be időmet Recifében, ez már egészen más. Úgy vélem, a harcot egyidejűleg kell vívni helyi, tartományi, nemzeti és nemzetközi viszonylatban. Helyi viszonylatban időm húsz százalékát mindig a sebesültekre áldozom.

— *Milyennek látja a braziliai helyzetet, s azt elemelve, hogyan cselekszik?*

— Tágabb értelemben úgy vélem, hogy Brazília a világ egyfajta foglalatja. Dél többé-kevésbé fejlett, Északkelet elmaradott. Észak-Amazónia még mindig a Genézis egyik fejezete. Középnnyugat szintén elmaradott. Amikor elhagytam Rio de Janeirót, ahol 28 esztendő telt, Recifébe neveztek ki. Ez a hely kitűnően megfelelt törekvéseimnek, mert Recife az elmaradt Északkelet fővárosa. Kétségtelenül a legmegviseltebb és legmegpolitizáltabb állam. Itt könnyen felismertem az igazságtalanságokat. Ezen a vidéken, ahol kifejlődött már egy mezőgazdasági iparág — a cukornád feldolgozása —, az egyenlőtlenség égbekiáltó.

Mielőtt Recifébe érkeztem, részt vettem a braziliai érsekek nemzeti konferenciájának létrehozásában. Tizenkét évig én voltam a szervezet főtitkára (az első), s azonnal megpróbáltam biztosítani az egyház, az érsekek részvételét az elmaradottság elleni harcban. Például: tudtam, hogy Brazília északkeleti részén a minisztériumok a pénzalapokat és a technikusokat hihetetlenül nagyszámú tervezet megvalósítására szórják szét, amelyek éppen amiatt meghiúsulnak. Ekkor megszerveztük az északkeleti püspökök találkozóját a kormány szakértőivel.

— *Mikor?*

— Kubitschek kormányzása idején. Ugyanezt tettük Amazóniában is: bárhol problémák merültek fel, az érsekek beavatkoztak. Azt mondtuk a technikusoknak: „Mi csupán lelkipásztorai vagyunk ennek a vidéknek. Népünk nevében kérjük, ha lehet, egyezzenek meg. Tervező szövet kell létesíteni minden államban.“

— *Volt hatása közbelépésüknek?*

— A kormány annak idején nagyon rokonszenvezett elgondolásainkkal.

Egy szép napon megalakult a „Sudane“ (Északkelet gazdasági fejlesztésének Főintézősége). Akkor valóban azt az illúziót tápláltam, hogy ez a szerv megoldja a fejletlenség minden problémáját. Nem tudtam, hogy a Sudane nem rendelkezett a műszaki célokhoz mért politikai eszközökkel. Sajnos, nálunk Latin-Amerikában a gyarmatosítás legrosszabb formája: belső gyarmatosítás van.

— *Hogyan értsük ezt?*

— Kis csoportok uralkodnak nyomorgó honfitársaik milliói felett. A brazil kormányt túlságosan erős szálak kötötték a kiváltságosokhoz, általában ez a helyzet sok latin-amerikai kormánnyal. Nagyon könnyű törvényeket hozni, ám nehezebb alkalmazni őket.

— *Mikor jött rá erre?*

— Azt hittem, hogy a Sudane elég erős lesz terveinek megvalósítására. Kétségbeesetten csalódtam. Így talán érthető az ifjúság kétségbeesése s a következtetés, amire jut: a kiváltságosok továbbra is megőrzik előjogaikat, s a kormányzat semmit sem tesz ellenük.

— *S ön harcba szállt a kiváltságosokkal?*

— Latin-Amerikában az egyház hosszú ideig együttműködött a rendszerrel, a hatóságokkal. Jól tudom, hogy nincs jogunk a jelen mentalitása szerint megítélni a múltat. De végül is ez a tény: a katolikus egyház három évszázadon át elfogadta a fennálló társadalmi rendet. Amilyen mértékben megértjük, hogy ez a társadalmi rend nem más, mint az igazságtalanságok rétegződése, felmérjük bűnösségünket. Türelmet, elővigyázatosságot prédikáltunk. Egy adott pillanatban ráébredtünk arra, hogy igazságot szolgáltatunk Marxnak: az egyház elidegenedett erő, amely elidegeníti a tömegeket. Amikor a nyomor örökségéről van szó, a népek a végzetben való hithez menekülnek. Cselekedni kívántunk. És mozgósítani. S lám, itt a valóság megítélésében felmerült lényeges ellentét. A kormány elismeri az embertelen életkörülményeket, de azt állítja, hogy időre van szüksége. Úgy véli, hogy ha mi fel akarjuk nyitni a nép szemét, ezzel máris agitátorokká változunk, a kommunisták játékát izzuk. A mi álláspontunk gyökeresen más, mi azt mondjuk: a Bibliában meg van írva — csak mi elfelejtettük —, hogy Isten a maga képére teremtette az embert. És feladatául tűzte ki a természet megszelídítését és a teremtés munkájának a kiteljesítését.

— *Mi a véleménye az erőszakról?*

— Amikor valaki erőszakról beszél, mindig fel kell tennünk a kérdést: milyen erőszakról van szó? Mert hiszen az első számú erőszak, minden más erőszak szülője, amely mindenütt jelen van: az igazságtalanság. A fejletlen országokban és a fejlett országokban, ahol szintén vannak szegények és elnyomottak, valamint az elmaradottak és a fejlettek viszonyában. Ezek az igazságtalanságok idézik elő a második számú erőszakot: a forradalmat. És ekkor jön a harmadik erőszak, a kormányok részéről, amelyek kötelességüknek érzik a forradalom elfojtását a közrend megóvása érdekében. Íme az erőszak eszkalációja, végtelen csigavonal.

— *Mi hát a teendő?*

— Evangéliumi szemléletem engem a békés erőszakhoz vezetett. Ez azt jelenti, hogy nem elégszem meg mini-reformokkal: mélyreható változásokat kívánok nálunk, és a fejlett országokban is, mert minden összefügg. De nincs jogom ahhoz, hogy másokra ráerőszakoljam az erőszakról alkotott elképzelésemet. Most már világosan disztinvállok e vonatkozásban.

— *VI. Pál pápa nem tesz ilyen megkülönböztetést. 1968 augusztusában tartott bogotai beszédében mindenkinek az erőszak elkerülését ajánlotta.*

— Valóban. Csakhogy önök most nem Pál pápával, hanem Dom Helderrel készítene interjút. Mélységesen meg vagyok győződve a békés erőszak helyességéről. Ez keresztényi meggyőződésem, de nincs jogom rákényszeríteni másokra, amint azt az egyház próbálta évszázadokon át. Tiszteletben tartom mindazokat, akik meggyőződésből az aktív erőszakot választották: Che Guevarát vagy azokat a fiatalokat, akik nálunk ugyanezt az álláspontot képviselik. Mert az igazságért áldozzák fel magukat. De fáj a szívem értük.

— *Miért?*

— Mert áldozatuk még csak nem is eredményes... A Pentagon segítségével és bátorításával majdnem minden dél-amerikai ország kormánya különlegesen kiképzett katonákkal gerillaellenes erőket hozott létre. Ezek megtanultak harcolni sár-

ban, a legrosszabb körülmények között; viperával maratják, rovarokkal csípetik magukat. Ha felszabadítási mozgalom törne ki Latin-Amerika bármelyik országában — felszabadítást mondok a kiváltságos osztályok elnyomása miatt —, lehengerelnék. Guevara, a gerillák géniusza azért vallott kudarcot Bolíviában, mert a nép nem állt készen a forradalomra. A parasziok segítették ugyan őt, de segítették a katonákat is, akik keresték. Nemigen értették, mire megy a játék. Az anyagi elmaradottság szellemi és lelki elmaradottságot von maga után. Látni kell, milyenek ezek az emberek. Mindenek előtt álló az emberek fejlődése.

— *A városi gerillák esélyeiben sem hisz?*

— Nem. Nem azért mondom ezt, hogy elkésérítsem azokat a fiatalokat, akik népünk felszabadítására törekszenek. Szeretem őket, és céloom azonos az övékkel. Kiváló emberek ezek a városi gerilla-harcosok. Bátrak. Bankokat támadnak meg, hogy pénzt szerezzenek fegyverre. De aki csak egy kicsit is ismeri a fegyverek árát, tudja, hogy ily módon sohasem jutnak annyi fegyverhez, hogy szembeszállhassanak a hadsereggel. Erre azt mondhatnák, hogy majd sikerre vezetnek az emberrablások. De egyeseket csak elfognak közülük. Megkínózzák őket, s néha vallanak. Nehéz kitartani, amikor az embernek lerántják a körmét s a heréjét morzsolják.

— *Úgy gondolja, hogy ők az utópisták, nem pedig ön?*

— Nem diadalmaskodva állítom ezt. Mert látom, hogy szenvednek. Emberi roncsocként kerülnek ki a börtönökből. S attól tartok, mélyen csalódní fognak.

— *Ha az ő álláspontjuk utópikus, az még nem jelenti, hogy az öné nem az.*

— Természetesen. Ha valaki azzal állna elő: „Megtaláltam a megoldást! Magam vagyok a megoldás!“, nevétségessé tenné magát. Kinek van birtokában a megoldás? Mivel azonban nincs jogom karbatett kézzel szemlélni, igyekszem tenni valamit.

— *Ezt nevezi „öntudatra ébresztésnek“?*

— Ráébreszteni az embereket az igazságtalanságra s arra, hogy a szabadság érdekében nyomást kell gyakorolni. Majdnem mindenütt mozdulatlanok a tömegek. Meg kell győzni őket. Aztán helyenként ott vannak a baloldalért harcolók. Többnyire ők vállalják a legtöbb áldozatot, s azt mondhatnám: ők a legintelligensebbek. Vannak közöttük olyanok is — igaz kevesen —, akik igénylik ugyan az igazságot, de elvetik a fegyveres erőszak módszerét.

Mit tehetek hát konkrétan? Valahol el kell kezdeni. Megpróbálom megszervezni a békés erők csoportjainak nemzetközi szemináriumát. Képzeljük el, hogy valamennyi csoport, Keleten és Nyugaton, fejlett és fejlődő országokban, elhatározza, hogy békés harcot folytat az igazságért. Úgy gondolom, hogy az hatásos lenne. Hatásosabb, mint azoknak a csoportoknak a tevékenysége, amelyek például önkönél, Franciaországban fekete zászlókkal vonulnak fel és kissé nihilisták. Amikor a szélsőbaloldal ilyen túlzásokhoz folyamodik, a diktatúra térhódítását segíti elő.

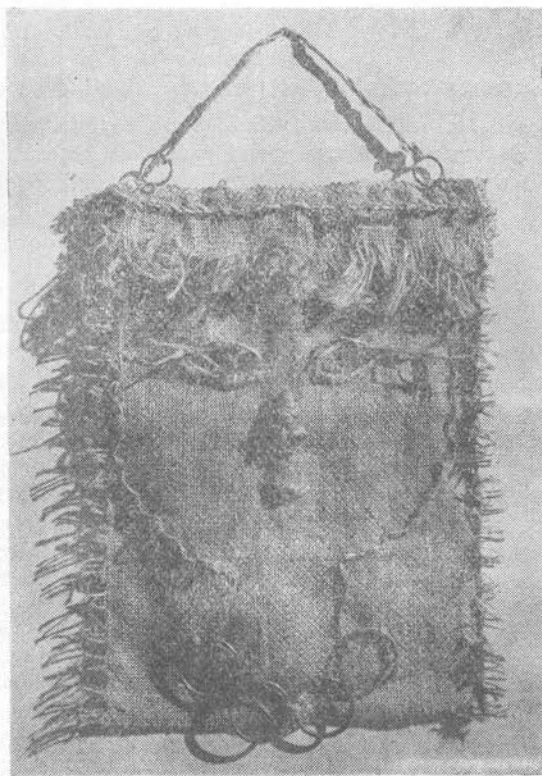
— *Leleplezte a brazilai kínzásokat. Milyen megtorlásra számít az országba való visszatérése után?*

— Braziliában 1968 decembere óta egyetlen újság, egyetlen rádióadó sem hívhat meg engem. De a szószéken, pásztori látogatásaimon a templomokban, püspöki tevékenységemben szabad voltam. Bármikor szabadon utazhattam... Nincs jogom

naivnak lenni. Tudom, hogy a braziliai kormány államellenes bűncselekménynek minősíti a kínzások leleplezését külföldön. Nekem nem ez a véleményem. A hallgatásommal követnék el bűnt hazám ellen. Ami pedig a következményeket illeti... Nem én leszek az első, sem az utolsó, aki megszenved. Valószínűleg megfosztanak állampolgári jogaimtól.

— *Megvonják szavazati jogát?*

— Hiszen tudja, nálunk nincsenek is választások... De megtilthatják, hogy politikáról beszéljek. Pedig amit én mondok, azt bármikor politikának lehet minősíteni. Egyházmegyémben maradok és püspökként szólok. Azt hiszem, nagyon nehéz lesz belémfojtani a szót...

Deák M. Ria: Maszk (Hölgy)